12. Директива 2006/43/ЄС Європейського Парламенту та Ради про обов'язковий аудит річної звітності та консолідованої звітності, що вносить зміни до Директив Ради 78/660/ЄЕС та 83/349/ЄЕС і припиняє дію Директиви Ради 84/253/ЄЕС від 17 травня 2006 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_844

13. Додаток XVII до Угоди про асоціацію щодо наближення і транспонування законодавчих актів ЄС до національного законодавства. *Офіційний веб-портал Кабінету Міністрів України*. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/ugoda-pro-asociaciyu/17_Annexes.pdf

14. Красавчикова Л. О. Компенсация морального вреда субъектам экономической деятельности в случаях причинения вреда их деловой репутации. *Академический юридический журнал*. 2001. № 2. С. 41–46.

15. Галянтич М. Захист ділової репутації: цивільно-правові проблеми. *Право України*. 2001. № 1. С. 97–100.

16. Лучка І. Ю. Сутність ділової репутації стосовно суб'єктів господарювання. *Наукові праці МАУП.* 2017. Вип. 52(1). С. 110–117.

17. Коваль І. Ф. Право на ділову репутацію суб'єктів господарювання і його позасудовий захист від неправомірного використання: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право». НАН України; Інститут економіко-правових досліджень. Донецьк, 2005. 20 с.

18. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. № 1. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 3. С. 7.

19. Стародубцев А. Теоретико-правові засади визначення поняття «ділова репутація». *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 92–102.

DOI 10.31558/2518-7953.2018.1-2.7
УДК: 349.412.4

О. С. Панасюк
аспірант Донецького національного
університету імені Василя Стуса

ЩОДО ВИДІВ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ СТОРІН ДОГОВОРУ ОРЕНДИ ЗЕМЛІ

Ключові слова: суб'єктивні права, інтерес, договір оренди землі, права та інтереси орендаря, права та інтереси орендодавця.

Ринок оренди землі в Україні демонструє позитивну динаміку протягом тривалого періоду. Відповідно до звітної інформації Держгеокадастру України лише за 2017 рік кількість реалізованих на аукціоні прав оренди земельних ділянок державної та комунальної власності збільшилася майже на третину [1; 2]. При

цьому у тому ж періоді зросла кількість рішень судів усіх інстанцій по спорам між сторонами договорів оренди землі (з 61 862 рішень у 2016 р. до 67 424 рішень у 2017 р.) [3]. Наведені статистичні дані, з одного боку, дозволяють дійти висновку щодо затребуваності орендної форми землекористування, з іншого – свідчать про необхідність забезпечення належного захисту суб'єктивних прав, який враховує як формально-юридичні аспекти орендних відносин, так й інтереси сторін договору оренди землі. Разом з тим аналіз практики таких відносин вказує на наявність проблем, пов'язаних з переліком тих прав орендаря та орендодавця у договорі оренди, що підлягають захисту.

Питання видів суб'єктивних прав та їх співвідношення з інтересами не є новим у науковій літературі. Фундаментальні дослідження цієї проблематики здійснювалися представниками юридичної та економічної науки (С. С. Алексєєв, М. Вольф, Л. Еннекценрус, Г. Л. Знаменський, Р. Ієринг, Т. Кіпп, Р. Рикардо, А. Сміт та ін.), що мають відношення і до земельних відносин. Але зміна зовнішніх факторів, які впливають на розвиток відносин на земельному ринку (підвищення рівня конкуренції як серед орендарів, так і орендодавців, поява нових технологій у сфері сільського господарства, переоцінка ролі договору у регулюванні орендних відносин тощо) вимагає уточнення існуючих теоретичних положень.

Метою цієї статті є обґрунтування виокремлення та збалансування суб'єктивних прав сторін договору оренди землі за критерієм характеру пов'язаних з ними інтересів.

У юридичній літературі досить тривалий час активно дискутується питання щодо взаємозв'язку між інтересом та суб'єктивними правами. Позиції дослідників коливаються від відстоювання максимальної близькості цих категорій (Р. Ієринг та прихильники його концепції інтересу) до обґрунтування різниці їх правової природи та навіть протиставлення (Л. Еннекцерус, Т. Кіпп, М. Вольф та ін.) [4, с. 437–439, 486–492; 5, с. 241].

Тлумачення терміну «інтерес» наведено й у Рішенні Конституційного Суду України від 01.12.2004 р. № 18/рп/2004 (у справі № 1-10/2004 про охоронюваний законом інтерес), де зазначено, що в юридичних актах цей термін вживається у значенні самостійного об'єкту правовідносин, реалізація якого задовольняється чи блокується нормативними засобами [6].

Застосування нормативних засобів у сферу суб'єктивного інтересу може мати як позитивний, так і негативний ефект. У першому випадку завдяки нормативному регулюванню створюються правові передумови для збалансування протилежних інтересів сторін (обмеження права орендаря самостійно господарювати на землі відповідно до умов договору оренди (ст. 25 Закону України «Про оренду землі») обов'язком дотримання вимог щодо цільового призначення, екологічної безпеки та ін. (ст. 24 зазначеного Закону). У другому випадку – відбувається

відрив суб'єктивного права від інтересу його носія (право орендаря на зменшення орендної плати у разі погіршення якості земельної ділянки не з його вини (ч. 2 ст. 23 Закону України «Про оренду землі»), на тлі зосередження його інтересу переважно на якості землі), що як зауважує Г. Л. Знаменський, нівелює цільову спрямованість права [7, с. 155–171].

Разом з цим виникає дилема. З одного боку, недостатнє відображення інтересу у суб'єктивному праві, незалежно від того, чи спрямований він на підтримку орендаря як слабкішої сторони, чи гарантує повноту прав орендодавця як власника земельної ділянки. З іншого боку, повне втілення інтересів орендодавців та орендарів у їх суб'єктивних правах також не є можливим.

Вирішення зазначеної дилеми передбачає розв'язання питання щодо ступеня правового (нормативного) забезпечення інтересів орендарів та орендодавців землі, тобто питання стосовно того, які інтереси кожної зі сторін та до якої межі можуть бути ефективно захищені у рамках правової норми, а у яких випадках застосування нормативного підходу справить гальмуючий вплив на розвиток орендних відносин та доцільним є використання договірного регулювання.

Об'єктивно існуюча різниця у характері інтересів орендодавця та орендаря не надає підстав для визначення універсальної моделі співвідношення нормативного та договірного елементів у правах сторін, з якими пов'язані відповідні інтереси. Тому є доцільним диференційований підхід до вирішення поставленого питання, в основу якого покладено групування прав орендодавця та орендаря за критерієм характеру пов'язаних з ними інтересів.

За обраним критерієм права орендаря та орендодавця умовно можуть бути поділені на: економічні, організаційні та організаційно-економічні.

Економічні права – це права, які спрямовані на задоволення майнових інтересів сторін, що існують впродовж дії договору оренди землі. До цієї категорії належать права на доходи від землі, та пов'язані з ними інтереси, зокрема: (1) орендодавця – на отримання доходу від використання об'єкта власності у вигляді орендної плати, щодо якої він має вимоги (абз. 5 ч. 1 ст. 24 Закону України «Про оренду землі»), а також інтерес щодо максимізації зазначеного доходу; (2) орендаря – на продукцію, вироблену на землі, та доходи від неї, в т. ч. доходи від суборенди (абз. 4 ч. 1 ст. 25, ст. 8 зазначеного Закону), а також інтерес щодо мінімізації витрат на реалізацію права користування землею.

Організаційні права – це права сторін, які спрямовані на задоволення інтересів щодо сталості та передбачуваності здійснення господарської діяльності, які актуальні у період дії договору та / або визначений період за межами такої діяльності. До таких прав належать: (1) право на використання землі, а саме: для орендаря – самостійне господарювання на землі з дотриманням умов договору оренди (ст. ст. 8–9, абз. 2 ч. 1 ст. 25, абз. 2, 6 ч. 2 ст. 24 Закону України «Про оренду

землі»); (2) право на поновлення або продовження договору оренди землі. При цьому інтерес орендаря щодо найповнішої реалізації власної стратегії землекористування забезпечується обов'язком орендодавця не вчиняти дій, які б перешкоджали користуватися орендованою земельною ділянкою (абз. 4 ч. 2 ст. 24, ст. 27 Закону); для орендодавця – встановлювати обмеження зазначеного права орендаря, виходячи з власних інтересів, а також цільового призначення землі (ст. ст. 8–9, абз. 3–4 ч. 1 ст. 24 Закону України «Про оренду землі»). Інтерес орендодавця щодо збереження стану належної йому ділянки забезпечується правом на відшкодування збитків у разі погіршення орендарем корисних властивостей орендованої земельної ділянки, пов'язаних із зміною її стану (ч. 1 ст. 29 цього Закону).

Організаційно-економічні права – права сторін, які спрямовані на задоволення інтересу щодо сталості задоволення майнових прав та умов господарювання у майбутньому, які актуальні у період дії договору та невизначений час після спливу строку його дії. До таких прав належить право на поліпшення якості землі як активу, право орендаря на компенсацію інвестицій у таке поліпшення тощо.

З питанням виокремлення вище зазначених видів прав сторін у договорах оренди землі пов'язано питання щодо нормативного та договірного елементів при визначенні і захисті таких прав. Аналіз співвідношення названих елементів при визначенні прав орендодавця та орендаря землі, яке зафіксовано у законодавстві різних країн та стало предметом уваги наукової спільноти, дозволяє виявити такі закономірності: (1) економічні права мають прийнятний рівень ефективності за умови застосування договірних елементів; (2) організаційні права є ефективними за умови поєднання нормативних та договірних елементів з перевагою останніх; (3) організаційно-економічні права демонструють ефективність за умови поєднання нормативних та договірних елементів з перевагою перших.

Аналіз емпіричних даних господарської практики України та інших країн слугує підтвердженням наведених теоретичних висновків. Так, з метою уникнення несправедливого ціноутворення на ринку оренди землі та підвищення ефективності та захисту економічних прав сторін договору оренди у Нідерландах встановлені регіональні стандарти (порогові розміри) орендної плати, у межах яких сторони можуть визначати договірну ціну, та запроваджена виключно грошова форма оплати. Не зважаючи на чітку орієнтованість цих стандартів на збалансування конфліктуючих інтересів орендодавця та орендаря та попередження цінових зловживань на ринку оренди землі, їх ефективність негативно оцінюється дослідниками, адже застосування нормативного способу регулювання призвело до зростання частки «сірих» договорів оренди землі [8, с. 402]. Разом з тим, використання договірних засобів регулювання та захисту економічних прав як у розвинених країнах (США, Нова Зеландія та ін.), так і країнах, що розвиваються (Ефіопія, Гана та ін.) сприяло зростанню популярності оренди землі [9; 10, с. 21–54].

В Україні в цілому застосовується договірне регулювання економічних прав орендарів та орендодавців. Статтею 23 Закону України «Про оренду землі» передбачено загальне правило щодо визначення форми та розміру орендної плати за земельні ділянки за згодою сторін (за винятком земельних ділянок державної та комунальної власності). Для вирішення конфлікту інтересів сторін, а також з метою попередження порушення їх економічних прав, особливо у довгострокових відносинах застосовується поєднання нормативних та договірних елементів захисту шляхом використання диспозитивної норми щодо урахування індексів інфляції при обчисленні розміру орендної плати за землю (ч. 3 ст. 21 Закону України «Про оренду землі»).

Водночас у випадках зміни ринкової вартості земельної ділянки, пов'язаної з об'єктивними причинами, законодавство передбачає механізм захисту інтересів орендаря, ігноруючи інтереси орендодавця. Так, у разі якщо стан орендованої земельної ділянки погіршився не з вини орендаря, він вправі вимагати зменшення орендної плати. За «дзеркальної» ситуації – при поліпшенні якості земельної ділянки завдяки діям третіх осіб (покращення дорожньої інфраструктури, запровадження спеціального режиму господарювання на цій території та ін.) орендодавець не має гарантованого законом права вимагати збільшення орендної плати. Такий дисбаланс інтересів у економічних правах дисонує із загальним принципом рівності сторін. Але виправлення його шляхом надання орендодавцю відсутнього в нього гарантованого права на зміну орендної плати, як свідчать дослідження, призведе до трансформації конфлікту інтересів між сторонами у конфлікт між інтересами сторін та інтересами держави [11]. За таких умов доцільним виглядає відновлення позиційної рівноваги сторін шляхом усунення неринкової переваги орендаря та перенесення вирішення цього питання з нормативної у договірну площину.

Аналіз співвідношення нормативних та договірних елементів при визначенні змісту організаційних прав орендаря та орендодавця землі у законодавстві України свідчить про значну перевагу перших, що не враховує специфіку інтересів сторін та не узгоджується із принципами національного законодавства та законодавства ЄС. Досить виразно зазначені вади демонструє пріоритетне право на пролонгацію (поновлення) договору оренди землі.

Відповідно до ст. 33 Закону України «Про оренду землі» єдиною умовою реалізації переважного права на пролонгацію (поновлення) договору є належне виконання орендарем договору. З формально-логічної точки зору реалізація зазначеного суб'єктивного права орендаря може вважатися безумовною, оскільки згідно зі ст. 526 ЦК України належне виконання договору є загальним принципом виконання зобов'язання, з огляду на що само по собі не має слугувати підставою для поновлення договору, адже обмежує орендодавця у праві вільно роз-

поряджатися своїм активом та надає орендарю необґрунтовані привілеї. Правова позиція Європейського суду з прав людини також ґрунтується на тому, що умова дійсності «законного сподівання» сторони на можливість ефективної реалізації свого права має бути справедливою, тобто здатною забезпечувати баланс інтересів обох сторін договору оренди [12]. Укладаючи договір оренди землі, орендар розраховує на те, що він матиме можливість продовжити строк оренди та зможе надалі одержувати вигоду від користування землею. В свою чергу, орендодавець планує не лише отримувати прибуток від орендної плати, але й зберігати ринкову привабливість свого активу – земельної ділянки, принаймні на рівні, не гіршому, ніж до передачі її в оренду, що передбачає здійснення орендарем інших заходів, ніж звичайне екстенсивне використання землі у рамках договору оренди.

Узагальнення практики орендного землекористування у США та ЄС свідчить, що безумовне або переважно безумовне право орендаря на пролонгацію договору, яке гарантується на нормативному рівні, не стимулює його до пошуку інноваційних, ресурсоощадних або інших технологій, які б сприяли сталому землекористуванню, покращували його репутацію, репутацію орендодавця, ринкову цінність його активу та / або привабливість населеного пункту, де розташована земельна ділянка (йдеться про соціально-економічну, екологічну складову, а також перспективи популяризації у разі виробництва продукції із захищеним географічним зазначенням тощо) [13]. При цьому розумний компроміс між договірним та нормативним механізмами забезпечення переважного права орендаря та інтересу орендодавця щодо пролонгації договору суттєво підсилює ефективність реалізації зазначеного права (інтересу), як у приватному, так і суспільному аспектах [14].

Досягненню балансу інтересів в організаційних правах сторін договору оренди землі в Україні сприятиме трансформація конструкції переважного права орендаря на пролонгацію (поновлення) договору шляхом визначення її умов у договорі, а порядку реалізації – на нормативному рівні. При цьому на нормативному рівні доцільно передбачити установчі норми (норми-цілі) щодо умов пролонгації, які мають кореспондувати із загальним курсом державної соціально-економічної політики, зокрема, Цілями сталого розвитку України на 2016–2030 рр.

Баланс інтересів у організаційно-економічних правах сторін має тісний органічний зв’язок із попередніми групами прав, адже інвестування у поліпшення якості землі як активу сприяє підвищенню заінтересованості обох сторін у довгостроковому співробітництві та дає підстави розраховувати на збільшення прибутку кожної з них у майбутньому. У разі, якщо орендар не матиме гарантій щодо пролонгації договору на термін, що дозволить відшкодувати понесені капітальні витрати або компенсації інвестицій у інший спосіб, він не здійснюватиме жодних поліпшень орендованої земельної ділянки. Відповідно орендодавець нестиме збитки у довгостроковій перспективі, пов’язані з поступовим падінням при-

вабливості його активу на тлі інших земельних ділянок, у які відбувалося інвестування. Водночас на момент укладання договору, особливо довготермінового, та ухвалення рішення щодо інвестицій орендодавцю складно оцінити реальний вплив інвестицій на прибутковість його активу у майбутньому, поза контекстом відносин з конкретним орендарем в умовах інших економічних реалій. Отже, реалізація виключно або переважно договірного порядку забезпечення зазначених прав є проблематичною. Висловлену тезу підтверджує аналіз законодавства.

Загальний механізм реалізації прав на інвестування визначений ст. ст. 24–25 Закону України «Про оренду землі». Орендар має право за письмовою згодою орендодавця в установленому законодавством порядку зводити жилі, виробничі, культурно-побутові та інші будівлі і споруди та закладати багаторічні насадження, а також здійснювати будівництво водогосподарських споруд та меліоративних систем. Цьому праву кореспондує обов'язок орендодавця у разі надання такої згоди відшкодувати орендарю капітальні витрати, пов'язані з поліпшенням стану об'єкта оренди. У разі якщо договором оренди землі передбачено здійснення заходів, спрямованих на охорону та поліпшення об'єкта оренди, до договору додається угода щодо відшкодування орендарю витрат на такі заходи.

При цьому потребує з'ясування питання щодо юридичного факту, з яким пов'язується виникнення у орендодавця обов'язку щодо відшкодування витрат орендаря на поліпшення земельної ділянки, та одночасно права відповідної вимоги у орендаря. Крім того виникає питання стосовно характеру юридичного поступку (згоди орендодавця) як правомірної дії, з якою норми права пов'язують юридичні наслідки в силу самого факту вольової дії, незалежно від спрямованості цієї дії на такі наслідки. Відповідь на ці питання має як теоретичне, так і прикладне значення, зокрема, для розв'язання проблеми збалансування інтересів у організаційно-економічних правах сторін договору оренди.

Якщо припустити, що юридичним фактом, з яким пов'язуються права та кореспондуючі з ними обов'язки сторін у сфері інвестицій у поліпшення об'єкту оренди, є юридичний поступок, то у спрощеному вигляді відносини між сторонами можна розуміти як продаж власником (орендарем) певного продукту (наприклад, меліоративної системи), створеного ним для ведення власної господарської діяльності за узгодженням з покупцем (орендодавцем).

У економічній площині орендодавець отримує прибуток у вигляді приростання ринкової вартості власного активу та підсилення власних позицій на ринку оренди землі у майбутньому. В свою чергу, для орендаря – це плата за можливість реалізації інтересу щодо максимально ефективного використання землі та отримання більшого прибутку від господарювання у середньостроковій перспективі (протягом строку дії договору), а також повернення коштів, що були витрачені надлишково та не компенсувалися збільшеним прибутком. У правовій

площині такий підхід відкриває можливість використання не лише грошової форми компенсації інвестицій, яка здебільшого є обтяжливою для орендодавця, а й інших, таких, як продовження строку дії оренди до повного відшкодування витрат, розширення прав орендаря, зокрема, шляхом дозволу на суборендні операції тощо. Окрема угода у такому разі виконує функцію договору, що опосередковує перехід права власності (купівля–продаж, міна або ін.), та визначає порядок та умови такого переходу.

За умови визнання індивідуального акту (окремої угоди) як юридичного факту, з яким пов'язано виникнення відповідних прав сторін, правова модель відносин у спрощеному вигляді є підрядом, де підрядник (орендар) створює новий продукт для замовника (орендодавця), який зобов'язується його прийняти та оплатити. Але економічні інтереси сторін полягають у іншому. Орендодавцю по суті не потрібен жодний новий продукт, тим більше, якщо він потребує витрат. У поліпшенні земельної ділянки у короткостроковій та середньостроковій перспективі заінтересований саме орендар, але реалізація цього інтересу залежить від активних дій орендодавця, у якого мотивація відсутня.

Дисбаланс у питанні забезпечення організаційно-економічних прав та інтересів сторін договору оренди землі стримує інвестиційні процеси у сфері землекористування та консервує екстенсивне використання землі, що призводить до її виснаження та загрожує як приватним інтересам землевласників, так й публічним інтересам. Виправленню такого дисбалансу сприятиме зміна принципів нормативного забезпечення організаційно-економічних прав та інтересів сторін договору оренди землі шляхом: (1) визнання юридичного поступку орендодавця щодо висловлення згоди як юридичного факту, з яким пов'язане право орендаря вимагати відшкодування інвестицій та обов'язок орендодавця здійснити відповідні дії; (2) запровадження спростовних презумпцій відплатності договору та рівноцінності товарів, що підлягають обміну, які закріплено ч. 5 ст. 626 ЦК України: договір є відплатним, якщо інше не встановлено договором, законом або не випливає із суті договору.

Таким чином, ефективність прав орендаря та орендодавця землі залежить від ступеня відображення в них інтересів сторін договору. Права орендаря та орендодавця землі за критерієм характеру пов'язаних з ними інтересів поділяються на економічні, організаційні, організаційно-економічні. Збалансуванню інтересів сторін у економічних правах сприятиме визначення їх самими сторонами у договірному порядку; у організаційних правах – аналогічним способом, але з врахуванням нормативно встановлених норм-цілей, що мають кореспондувати із загальним курсом соціально-економічного розвитку держави; у організаційно-економічних правах – шляхом поєднання договірного та нормативного регулювання з перевагою останнього.

1. Стан формування ринку земель в Україні в 2017 році (Короткий презентаційно-аналітичний огляд). *Офіційний сайт Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру*. URL: land.gov.ua

2. Інформація про продані з початку року на земельних торгах органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування права оренди на земельні ділянки державної та комунальної власності станом на 1 січня 2016 року. *Офіційний сайт Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру*. URL: land.gov.ua

3. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: http://reyestr.court.gov.ua

4. Иеринг Р. Избранные труды. В 2 томах. Т. 1. СПб.: Пресс, 2006. 618 с.

5. Эннекцерус Л., Кипп Т., Вольф М. Курс германского гражданского права. Том I, полутом 1: Введение и общая часть / Пер. К. А. Граве, Г. Н. Полянской, В. А. Альтшулера; Под ред. Д. М. Генкина, И. Б. Новицкого. М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1949. 432 с.

6. Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. № 18/рп/2004 у справі № 1-10/2004 за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес). *Офіційний вісник України.* 2004. № 50. Ст. 3288.

7. Знаменский Г. Л. Новое хозяйственное право. Избранные труды: *сб. науч. трудов*. Київ: Юринком Интер, 2012. 488 с.

8. Siangen L. H. G., Polman N. B. P. Land lease contracts: properties and the value of bundles of property rights. *NJAS Wageningen Journal of Life Sciences.* 2008. № 4. P. 397–412.

9. Lueck Allen D. W. & D. The Nature of the Farm. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2002. 285 p.

10. Benin S., Ahmed M., Pender J., Ehui S. Development of Land Rental Markets and Agricultural Productivity Growth: The Case of Northern Ethiopia. *Journal of African Economies*. Volume 14. Issue 1. 2005. P. 21–54.

11. Furubotn E. G., Richter R. Institutional and Economic Theory: The Contribution of the New Institutional Economics. Michigan: The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2005. 653 p.

12. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Стретч проти Сполученого Королівства» (Case of Stretch v. The United Kingdom) від 24 червня 2003 р. *European court of human rights [Офіційний сайт]*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22: [%22Case%20of%20Stretch%20v.%20The%20United%20Kingdom%22],%22documentcollectionid2%22: [%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-117564%22]

13. Milgrom, P. & J. Roberts. Economics, Organization and Management. New Jersey: Prentice Hall International, Englewood Cliffs, 1992. 621 p.

14. Le Grand J., Motivation, Agency and Public Policy: of Knights and Knaves, Pawns and Queens. Oxford: Oxford University Press, 2003. 191 p.